

Ana Dalmatin

Dubrovnik

luko.dalmatin1945@gmail.com

Rana destrukcija „etičkoga solipsizma“

U uvodnom se dijelu rada obrazlažu temeljne etičke kategorije, s posebnim osvrtom na Aristotelovu *Nikomahovu etiku*. Kratkom elaboracijom Tomina aristotelizma te usporedbom kataloga helenskih i kršćanskih vrлина, ukazuje se na to da helenske etičke kategorije, ne kao norma nego kao uzor, nisu nužno suprotstavljene kršćanskim. Aristotel smatra da su pojedincu dobro i zlo imanentni kao potencijalitet. Stoga se vrline realiziraju umnom autonomijom i slobodnom voljom, a potvrđuju se u odnosu prema drugima. U Tolstojevoj romanesknoj trilogiji *Djetinjstvo, Dječastvo i Mladost*, „etički solipsizam“ pripovjedačica Nikolaja Irtenjeva, posljedica je separacije visoke ruske aristokracije, odnosno njezine intrizične svijesti. Nikolajeve moralno-etičke transformacije izazvane su spoznavanjem i vrednovanjem pojedinih sastavnica društvenog univerzuma. Irtenjev refleksijom odrasloga djeteta postaje svjestan farizejstva sloja kojemu pripada, što izaziva kritički odmak od licemjerne, imalačko-posjednički nastrojene okoline. Na prijelazu iz djetinjstva u dječastvo nadilazi zatvorenu strukturu klasne svijesti potiskujući „etički solipsizam“, inzistiranjem na poštivanju čovjeka bez obzira na društvenu pozicioniranost. Nikolajeve utopijske zamisli o uspostavljanju harmonije među ljudima, paradigmatičke su u odnosu na Konstantina Levina (*Ana Karenjina*) i Dmitrija Nehljudova u romanu *Uskrsnuće*.

Ključne riječi: Tolstoj, etika, moral, vrлина, hipokrizija

1. Uvod

Antičko duhovno nasljeđe prisutno je u kulturnim kretanjima svih epoha europske civilizacije, pa su stoga i helenska filozofija, odnosno etika, sadržane u kršćanskoj filozofiji ne kao norma nego kao ishodište. Karl Jaspers, povezujući grčku i kršćansku filozofsku misao, u *Filozofiji egzistencije* piše: „Historijski promatrano naša zapadna misao o Bogu ima dva korijena: Bibliju i grčku filozofiju“ (1973: 151). Izvjesna podudarnost između zapadnih teološko-filozofskih prosudbi i grčke filozofske spekulacije (od kozmološkoga do helenističko-rimskoga razdoblja), može se potkrijepiti ontološkim, a

potom i etičkim postavkama grčkih filozofa. Izvori filozofije su čuđenje i skepsa. Filozofi sumnjaju, kritički preispituju uvriježena gledanja težeći spoznati tijek i proces nastajanja cjelokupnog mnoštva – zemaljskog i kozmičkog, ono jedno po čemu „jest sve što jest“, bitak sam. Polazeći od objektivno pojavnog, Heraklit zaključuje da je bivanje, u vidu dijalektičkog procesa, zasnovano na jedinstvenoj zakonitosti kozmosa – logosu po kome se sve događa i u prirodi i u društvu. Doticaj s kategorijama grčke filozofijske misli nazire se već u Bibliji u Proslavu Ivanova evanđelja: „U početku bijaše Riječ (Logos),/ i Riječ bijaše kod Boga / i Riječ bijaše Bog“ (1976: 1013). Ivan, kao i ostala trojica evanđelista, piše na grčkom, pa stoga u originalu stoji *logos* koji je i riječ i um. Dakle, prema Ivanu Bog je viši umni, stvaralački princip riječju objavljen. Prelazeći u sferu transcendentnog, Platon postojanje u totalitetu pripisuje demijurgu-božanstvu („esencijalnom dobru“) koji je, po uzoru na bezvremenske nepromjenjive i savršene ideje, stvorio materijalni svijet. Aristotelova je čista forma, „mišljenje mišljenja“ – samosvijest, prvi pokretač koji je sam nepokretan. Aristotel je to najviše prvi nazvao Bogom (bez obzira na grčki politeizam), koji pripada isključivo metafizičkim sferama, s obzirom da misli i promatra sebe, ali ne misli svijet niti djeluje unutar svijeta. Za rano kršćanstvo karakteristično je neprihvatanje i negiranje filozofije i bezuvjetno pokoravanje novoj vjeri kao jedinog istini koja je apsolutna s obzirom da ju je objavio Bog. Međutim, već u II. st. povijesna nužnost – kritike kršćanstva od strane mislilaca grčkih filozofskih škola (car Justinijan je 529. g. zatvorio posljednje filozofske škole u Ateni), pojave hereze, kao i neposredna prisutnost drugih religija, natjerale su crkvene oce (patristika), kasnije i crkvene učitelje (skolastika) da se počnu baviti helenskom filozofijom. Klement i Origen, vjeroučitelji-filozofi pripadnici „Katehetske škole u Aleksandriji“, filozofiju ne određuju kao potpunu i nesumnjivu antitezu novoj religiji. Iako postaje izvjesno da Crkva ne može bez Akademije i Liceja (grč. *likejon*), filozofija ipak postaje *ancilla theologiae* (‘sluškinja teologije’). Religijski se sadržaji mogu filozofski oblikovati, s ciljem da služe spoznaji objave. Počinje se vršiti helenizacija kršćanstva na način da u tom procesu posebno mjesto zauzimaju djela Platona i Aristotela interpretirana s pozicija „religijskoga pragmatizma“. Tako se kršćansko učenje uzdiglo do spekulativne razine, ne problematizirajući samo metafizička pitanja nego i egzistencijalna. Prethodno iznesene Aristotelove ontološke teze Toma Akvinski je uskladio s kršćanskim učenjem uspostavivši jedinstvo uma i vjere. Aristotelova čista forma, odnosno samodostatni i samorefleksivni Bog u Tominu učenju postaje *actus purus* (‘čisto djelovanje’), čije su misli i spoznaja svijeta i akt stvaranja svijeta, što implicira njegovu stalnu prisutnost u svijetu. Iako su Augustinov platonizam, kao i Tomin aristotelizam, izraz prilagođavanja helenskih filozofijskih disciplina (ontologije, etike i drugih) kršćanskoj filozofiji, njihova učenja predstavljaju uspostavljanje „kozmosa uma“ kao temelja buduće Europe. Helenske etičke kategorije, ne kao propis nego kao uzor, nisu nužno suprotstavljene kršćanskim, nego su u esencijalnom smislu bliske. Toma Akvinski kategorizira vrline slijedeći, gotovo u potpunosti, Aristotela. S obzirom na odnos razuma i volje Aristotel dijeli vrline na razumne (dijanoetičke) i voljne ili ćudoredne. Umovanje

je iznad svih vrlina, budući da u težnji za ontološkim nadilazi zbiljsko i pojavno i zalazi u metafizičko. Njime čovjek nadilazi prolazno i približuje se samosvjesnom božanskom blaženstvu ostvarujući neprolazne tvorevine duha na području filozofije, umjetnosti, znanosti, razboritosti. Voljne ili ćudoredne kreposti su: umjerenost, dostojanstvo, prijateljstvo, pravednost, hrabrost i dr. Aristotelovoj kategorizaciji vrlina odgovaraju Tomine vrline razuma (mudrost, razboritost, racionalnost) i vrline volje – moralne vrline (umjerenost, pravednost, hrabrost, prijateljstvo). Kršćanstvo, odnosno Toma Akvinski, posebice naglašava kreposti kao što su: ljubav – *agape* (‘nesebična, bratska ljubav’), vjera i nada. Dakle, ovaj registar kreposti pokazuje da se antičke i kršćanske kreposti međusobno ne isključuju nego nadopunjuju i kao takve etička su paradigma Tolstojeva i našega vremena.

Aristotelovo je sustavno obrađivanje i teorijsko promišljanje ćudorednoga djelovanja predstavljalo utemeljenje etike kao filozofske discipline. Izvorišta i smisao moralnoga djelovanja, kao i kriterije moralne valorizacije izlaže u *Nikomahovoj etici*, prosuđujući ljudsku ćudorednost nezavisno od običaja, utvrđenih društvenih normi i dogmatskih autoriteta. Pojedinaac, bez obzira na determinizam životnih realija, ostvaruje dobro ili zlo, koji su mu imanentni kao potencijalitet, a ne kao urođena, prirodna osobina. „Dakle, kreposti ne nastaju u nama ni po naravi niti protiv naravi, nego smo mi po naravi načinjeni tako da ih primamo, dok se one usavršavaju navadom“ (Aristotel 1988: 23). Bitne pretpostavke čovjeka kao moralnoga bića proizlaze iz njegove umne autonomije i slobodne volje, realiziranih autotelničnim kreposnim djelovanjem bez utilitarnostičko-pragmatičnih težnji. Realiziranje moralnoga potencijala izraz je samoostvarenja, koje odbija vanjsku prinudu (ideologijsku, političku, religijsku,) s obzirom da je svrha ćudoredne samoaktualizacije ostvarenje vrline „kao najvišeg dobra“, što isključuje „etički solipsizam“. „Tako je i s krepostima; po svojim činima u odnošajima s drugim ljudima postajemo pravedni ili nepravedni, ...“ (Aristotel 1988: 24). Ova Aristotelova postavka inicira gledište prema kojemu vrline nisu teorijska apstrakcija, nego se realiziraju moralnim djelovanjem u odnosu prema drugome, što nalaže i kršćanska etika.

„Etički solipsizam“ u Tolstojevoj romanescnoj trilogiji *Djetinjstvo, Dječastvo i Mladost*, izraz je zatvorenosti, separacije visoke ruske aristokracije, dakle intrizične klasne svijesti. Stalež, koji eksploataciju ostvaruje otvorenom i izravnom prinudom, primjenjuje mehanizme prisile i kontrole, što je prema Bahtinu jednoglasje, odnosno potiskivanje višeglasja kao fenomena kritičnosti i različitosti (Bahtin 1967). Na etičkom planu izostaje poštovanje i uvažavanje drugoga, zapravo vrši se opredmećivanje ljudskoga bića. Subjekt, pozivajući se na drugoga, na tuđu riječ uspijeva definirati vlastiti identitet, oslobađajući se zabluda o vlastitoj savršenosti. Prethodno potvrđuje stavove književnih teoretičara koji smatraju da Bahtinova literarno-filozofska teorija konotira izvanestetske kategorije stremeći prema društvenoj ontologiji i etici. Etički se ostvariti znači biti autonoman i samosvojan u odnosu na „etički solipsizam“ pripadnika svoje društvene grupe i klase.

Analogno prethodno navedenim Aristotelovim postavkama u *Nikomahovoj etici*, prema kojima nas umovanje približava božanskoj mudrosti i kreativnosti mogli bismo konstatirati da se Lav Nikolajevič Tolstoj, snagom svoga književnoga genija, ostvario na visokoj teorijsko-misaonoj razini koja više pripada božanskom nego ljudskom.

„Takav bi život bio izvrsniji od same čovjekove naravi; jer on neće tako živjeti ukoliko je čovjek, nego ukoliko je u njemu prisutno nešto božansko i koliko to nadmašuje našu složevinu. I ako je um nešto božansko u usporedbi s čovjekom, onda je i život u skladu s njim božanski u usporedbi s čovjekovim životom“ (Aristotel 1988: 231).

2. Kritički odmak od dogmatske svijesti

Lav Nikolajevič Tolstoj u romanesknoj trilogiji *Djetinjstvo, Dječastvo i Mladost* psihološkim postupcima dopire do biti djeteta – čovjeka, analitički pristupa strukturi društva reflektirajući filozofsko-antropološke teorije u svrhu sagledavanja odnosa pojedinca i kolektiva. Na početku prvoga dijela (*Djetinjstvo*) autor predstavlja pripovjedača u prvome licu jednine, desetogodišnjega dječaka Nikolaja Irtenjeva. U tom se životnom razdoblju oblikuju temeljne karakteristike ličnosti (kognitivne sposobnosti, ponašanje), koje će se tijekom dječastva i mladosti, kao i tijekom cijeloga života razvijati različitim intenzitetom. Pripovjedač-lik analizirajući životne situacije, svoje individualne, slobodoumne refleksije, obiteljsko-društvene determinizme, kao i ljude i događaje, uspostavlja podudarnost s intelektualno-duhovnim i stvaralačkim životom Tolstoja-autora, kao i sa stvarnim zbivanjima i osobama grofovskog miljea modificiranih i kontekstuiranih u okvirima romanesknog univerzuma. Dakle, ovo je djelo Tolstojeva umjetnička autobiografija utemeljena na fikcionalnoj evokaciji prošlosti. Vladimir Biti u *Pojmovniku suvremene književne teorije* navodi termin analepsa koji može imati „svoj opseg, a on se tiče razdoblja koje analepsa svojom rekonstrukcijom pokriva“ (1997: 7). Opseg ovoga pripovjednog teksta, s obzirom na autobiografske elemente, obuhvaća mjesto i vrijeme završetka romaneskne trilogije. Završni dio *Mladost* pisan je od ožujka do rujna 1856. godine, a prigodom objavljivanja u *Suvremeniku* 1857. autor ga potpisuje navodeći plemićki naslov i prezime: „Grof L. N. Tolstoj“, za razliku od prethodna dva dijela *Djetinjstvo* 1852. „L. N.“ i *Dječastvo* 1854. „L. N. T.“ koja su potpisana samo inicijalima. Ovi detalji, kao i precizno navođenje dviju koordinata – vremenske pripovjedača-lica („Dana 12. kolovoza 18..., upravo treći dan nakon moga rođendana kad mi se navršilo deset godina...“) i kronotopske autorove („Jasna Poljana. Dne 4. rujna“.¹), izraz su „autobiografskoga glasa“ kojim autor otkriva sebe stapajući svoj glas s glasom pripovjedača (Tolstoj 1982: 7, 341). Ovaj pripovjedni postupak predstavlja kontaminaciju fikcije i fakticiteta, „pretvaranje stvarnosnog materijala u umjetničku činjenicu“, odnosno poistovjećivanje pripovjedača-lica i autora, kao i „autorsko pokriće za pripovjedačev iskaz“ (Biti 1997: 288,

¹ God. 1856.

16). Konkretnan toponim Jasna Poljana, odnosno prostor vlastelinskog posjeda, kao „faktum opstanka“, životno i umjetnički je obilježio Lava Nikolajeviča Tolstoja od rođenja do predsmrtnog bijega u Astapovo. Uloga bi se prostora u fikcionalnoj romanesknoj autobiografiji mogla povezati s Bahtinovim poimanjem prema kojemu prostor u romanu (seosko imanje Petrovsko i Moskva) implicira moralno-etičke transformacije glavnoga lika (Biti 1997: 202). Progresija se kretanja očituje ne samo sukcesivnim nizanjem događaja (odlazak u Moskvu, pripreme za daljnje školovanje, put u mondeno društvo, majčina smrt, smrt Natalije Savišne), nego i unutarnjim psiho-mentalnim preobražajima glavnoga lika. Kompoziciji su romana, kao sintaktičko-semantičkoj kategoriji, svojstveni plan izraza i plan sadržaja, pri čemu je plan izraza izvanjskost unutarnjih značenjskih jedinica, što pokazuje da je jedno uvjetovano drugim. Neizostavna je sastavnica plana izraza pripovjedačeva točka gledišta, koja prema Uspenskome može biti: psihološka, ideološka, prostorno-vremenska i frazeološka (1979: 11). Nikolajevo sagledavanje i vrednovanje životnog mikrokozma proizlazi iz unutarnje, psihološke točke gledišta. Iako je aristokratski kolektivni imaginarij kršćanske provenijencije, upitno je, s obzirom na odnos prema bližnjemu, kako pripadnici toga društvenog staleža svjedoče i žive vjeru. U konzervativnoj svijesti povlaštenih, obespravljenost kmetova je izraz božanskoga i prirodnoga reda stvari. Nikolaj refleksijom odrasloga djeteta postaje svjestan farizejstva sloja kojemu pripada, što izaziva kritički odmak od licemjerne okoline imalačko-posjednički nastrojene. Njegovo suosjećanje i empatija u odnosu na potlačene, izazivaju preispitivanje moralnih stereotipa svojstvenih autoritarnoj hijerarhiji vladajućih, koji s obzirom na eksploataciju, fizičko i psihičko nasilje bespomoćne većine, fromovski rečeno, sebi stvaraju „optimalne prednosti“ (Fromm 1989). Zdvajanje nad usudom Natalije Savišne, kućne sluškinje, koja se zbog despotizma svoga gospodara (Nikolajeva djeda) morala odreći, ljubavi, braka i materinstva, dakle biološke predisponiranosti, izraz je spoznaje društvene nepravde. Kod kmetice Nataške, sobarice, dadilje, prognane stepske pastirice (djed ju je prognao u stepu, jer se usudila tražiti dopuštenje za udaju), pomilovane voditeljice kućne ostave, silom potisnuta strastvena ljubav prema poslužitelju Foki izaziva preobražaj *erosa* u *agape*, odnosno nesebičnu predanost Nikolajevoj majci Nataliji Nikolajevnoj i njezinim sinovima Nikolaju i Volodji. Nikolajevo djetinjstvo će obilježiti majčina nježnost, suptilnost, etička i estetska senzibilnost, kao i očev trivijalni hedonizam (strast za kockom i ženama), teatralnost i moralna indiferentnost. Prema postavkama razvojne, odnosno dječje psihologije srednje djetinjstvo (životna dob od sedme do dvanaeste godine) obilježava vezanost uz sferu obitelji, čija je bit intimnost i krvno srodstvo (u većini slučajeva). Članovi obitelji (majka Natalija Nikolajevna, otac Petar Aleksandrič, brat Vladimir, sestra Ljubočka, baka), kao i kućni učitelj Karlo Ivanovič Mauer, predstavljaju značajne čimbenike u socijalizacijskim procesima tijekom kojih se dijete navikava živjeti u zajednici i društvu. Učitelj Karlo Ivanovič Mauer inzistira na stjecanju znanja discipliniranim, kontinuiranim radom. Programski i metodički ne odstupa od preskriptivnih pedagoških obrazaca tadašnjeg odgojno-obrazovnog sustava

u kojemu je učeniku, podređenom autoritarnoj hijerarhiji, onemogućeno razvijanje kreativnosti i slobode mišljenja. Majčino stoičko podnošenje rastanka s djecom i mužem, prigodom njihova odlaska u Moskvu, a posebice njezina smrt, ostavit će trajan trag u Nikolajevu životu: „S majčinom se smrću završilo za mene sretno doba djetinjstva i započelo novo razdoblje – razdoblje dječastva...“ (Tolstoj 1982: 102). Pišući o Tolstojevu odnosu prema detaljima, Viktor Šklovski u *Energiji zablude* uzima za primjer značenje detalja pri oblikovanju Nikolajeva lika koji je dominantna psihemska figura i semantički temelj romana (Šklovski 1985). Pred otvorenim lijesom mrtve majke, detalj – „mrtvo tijelo koje je ležalo preda mnom i na koje sam tupo gledao“ – postaje neizostavna sastavnica značenjskoga sklopa što ga tvori glavni lik, odnosno njegov iskaz o sebi, o svom emocionalnom, bolno-agoničnom stanju (Tolstoj 1982: 97). Nikolaj je, sam pred odrom mrtve majke, entitet pripovjedne fikcije, ali i kviditet. Kviditet predstavlja esenciju bića, dakle Nikolenjkina karakterna svojstva, sentimentalnost, pravdoljubivost, u vidu trajne zdravorazumske zaokupljenosti smislom zajednice (lat. *sensus communis*), što pretpostavlja težnju za spoznajom istine.

3. Polaritet čuvstvenih i misaonih stanja

Ličnost Nikolaja Irtenjeva na prijelazu iz kasnoga djetinjstva u dječastvo karakterizira polaritet čuvstvenih stanja (samopodvojenost). Agresija pokazana mučenjem slablašnog „dobročudnog i pokornog“ dječaka Ilenjke Grappa sina siromašnog stranca, izraz je oponašanja modela – uzora Sergeja Ivina (Tolstoj 1982: 68). Nikolaj je opsesivno obuzet Sergejevom ljepotom i neobuzdanom snagom; obožava ga i boji ga se. Strah izaziva podčinjenost tiraninu Ivinu; strepnja ga potiče da ga pokorno slijedi s obzirom da bi povlačenje moglo predstavljati izdaju, odnosno gubljenje deificiranoga bića, koje je objektivno okrutno, beščutno i samodopadno. Irtenjevljevo afektivno stanje intenzivira nasilje, nagonsku, animalnu okrutnost. Prema stoicima afekti su izraz devijacije razuma koja može biti prolazna ili trajna. Afekti su suprotstavljeni umu, zasnovani na zabludama i prividnim vrijednostima u smislu neutemeljenih dojmova i predodžbi o nekom iznimnom dobru ili zlu. S obzirom na Nikolenjkinu životnu dob, on nema mogućnost donošenja valjanih i istinitih sudova i zaključaka u logičkom smislu, odnosno moć rasuđivanja kojom bi spoznao zablude, neprimjerenost postupaka, okrenuo se razumu i oslobodio afekata. Subjekt, Nikolaj Irtenjev, svjestan suprotnosti u samome sebi, naknadnim uzdizanjem svijesti, odnosno refleksijom objekta surovog čina („slika kukavne prilike jadnoga Ilenjke, zaplakana lica, raščupane kose“) spoznaje nemilosrdnost postupka što izaziva osjećaj kajanja i traumatičnu krivnju (Tolstoj 1982: 699). Nikolaj je racionalizacijom svoga postupka, s vremenske distance, oslobođen od afekata, nastojao prevladati unutarnje raskole te svoje misli i djela uskladiti s razumom. U kasnom se dječastvu jednu cijelu godinu predaje kontemplativnosti zaokupljen antropološkim, egzistencijalnim i metafizičkim pitanjima svojstvenim različitim filozofskim

disciplinama. On ih ni logički ni metodološki ne sistematizira s obzirom na intelektualne i spoznajne moći uvjetovane „slabašnim djetinjim umom“, pri čemu izostaje koherentnost u vidu povezanosti misaonih dijelova i cjeline (Tolstoj 1982: 161). Njegova je spekulativnost intertekstualnog karaktera u odnosu na „transformacije i permutacije“ filozofskih učenja kao npr. stoicizma prema kojemu čovjek, kao dio prirodne cjeline (sveprirode), racionalno i iskustveno spoznaje njezine zakonitosti, što izaziva usavršavanje ljudskoga bića čiji je krajnji cilj razvitak svih razumskih potencijala, posebice spoznaje, i ostvarenje vrline kao životne, etičke konstante. Daljnja intertekstualnost odnosi se na profanu varijaciju Epikurovog hedonizma koji se manifestirao prepuštanju „uživanja u sadašnjosti“ – trodnevnom izležavanju u krevetu, čitanju romana i jedenju medenjaka, pri čemu je zanemario učenje i zaboravio na budućnost. Njegova misao „mi smo sigurno postojali prije ovoga života iako se toga više ne sjećamo“ upućuje na Platonovu teoriju predegzistencije duše. Percepcija kljuseta izaziva upitanost „u koju će životinju ili čovjeka prijeći duša, toga kljuseta kad ono lipše“, usporediva je s pitagorejskom metempsihozom i Platonovim eshatološkim voluntarizmom (Tolstoj 1982: 161, 162). Posebice su ga zaokupili skeptici, njihovo inzistiranje na subjektivno-relativističkom mišljenju, na suzdržavanju od konačnih sudova, sumnja, agnosticizam i konačna težnja za duševnim mirom (grč. *ataraksija*) kao životnom svrhom. Misaona interakcija pripovjedača-lika i Schellinga, izraz je podudarnosti spekulativne vizure „homodijegetskoga“ pripovjedača i autora, što potvrđuje i Tolstojeva zaokupljenost Schellingom na počecima književnog stvaralaštva. Misao glavnoga lika: „Jednom riječju, nadošao sam na isto mišljenje kao Schelling da ne postoje predmeti nego moj odnos prema njima. Bilo je časova kad bih pod utjecajem te fiksne ideje toliko pošasavio (...)“, modifikacija je Schellingove teze prema kojoj umni pristup stvarnosti (predmetima) ne potvrđuje činjenicu da nešto jest (Tolstoj 1982: 163). Umom spoznajemo bit, esenciju predmeta, ali ne i njegovo stvarno, realno postojanje s obzirom da se u apsolutnom beskonačnom umu, prema kojemu pojedinac teži, ukidaju sve razlike. Dakle, Tolstoj, i ovim semantičkim slojem romana, intertekstualnošću uspostavlja odnos prema antecedentnim i recentnim filozofskim teorijama „slijedeći putove diseminacije“ (Biti 1997: 154).

4. Moralno-misaona koherentnost

Podudarnost i spajanje autorova govora i govora pripovjedača-lika na frazeološkom planu realizira se pripovjednom tehnikom unutarnjeg monologa, pri čemu se, na početku Nikolajeve mladosti, u dobi od šesnaest godina, zapaža moralno-misaona koherentnost. U stanju kada je tijekom njegovih misli usredotočen na mogućnost stjecanja vrline, tj. na stvaranje „prekrasnih osnova o moralnoj djelotvornoj budućnosti“, vidljiv je aspekt individualnosti i samosvjesnosti (Tolstoj 1982: 185). Nikolaj u pojedinim stupnjevima misaonog razvitka, koji jedan drugoga koliko dokidaju toliko i dopunjuju (kasno djetinjstvo, prijelaz iz djetinjstva u dječastvo, iz dječastva u mladost), fiksira i sagleda-

va svijet oko sebe. U Tolstojevom romanesknoj trilogiji prisutne su različite ideološke točke gledišta, odnosno različiti sustavi vrjednovanja referentne stvarnosti, pri čemu je točka gledišta Nikolaja Irtenjeva ambivalentna u odnosu na točke gledišta pojedinih likova – sudionika događaja pripovjednog teksta. Različite točke gledišta pojedinih likova nisu hijerarhijski konstituirane, što implicira, bahtinovski rečeno, polifoniju (višeglasje) iz čega ne proizlaze ni univerzalno-afirmativni, ni apodiktički, ni kategorički sudovi. Romaneskn je univerzum korelat svijesti likova koja je odraz koliko autorovih vrijednosnih komponenti toliko i događanja u romanu. I jedno i drugo su izraz *mimesisa*, oponašanja stvarnosti u aristotelovskom smislu. Za Aristotela književnost nije puko oponašanje stvarnosti; ona izražava ono što je bitno i opće, „prikazuje cjelovitost i totalnost ljudskog i društvenog života“ (Grlić 1983: 57). Stvarnost je u romanu, u smislu „bitnog i općeg“, kaotična zbilja u kojoj povlaštena manjina vrši akumulaciju i koncentraciju društvenog bogatstva. Nikolajeva razmišljanja, iz perspektive okazionalne konotativnosti, pandan su Tolstojevom teorijskim pretpostavkama i praktičkom djelovanju u svrhu poboljšanja teškoga položaja seljaka i poslije ukidanja kmetstva u Rusiji 1861. Nikolaj se, unatoč nastojanjima da usvoji vrline, ponekad ne uspijeva približiti kanonu kreposti koji se stvara od Eshila (*Sedmorica protiv Tebe*), preko Sokrata, Platona, Aristotela, Tome Akvinskoga. Iz pripovjedne sadašnjosti, tehnikom izravnoga unutarnjeg monologa, pripovjedač-lik analizira svoju prošlost, u ovom slučaju diskrepanciju između racionalne težnje za dobrom i situacije u kojoj, ostrašćen, poriče dobro. Idolatrijski odnos prema prijatelju Dmitriju Nehljudovu, koji dječaka-slugu Vasku divljački udara šakom „nekoliko puta po glavi“, kod Nikolaja je zatomio suprotstavljanje nasilju, pri čemu je porekao temeljne vrline – hrabrost i razboritost (Tolstoj 1982: 185). Iako se Nikolaj teorijski ne slaže s Nehljudovim koji prezire sluge i smatra ih nižom vrstom čija je svrha postojanja služenje i pokornost gospodaru, on se nije u stanju suprotstaviti dehumaniziranom feudalcu i iskazati svoja vlastita moralna opredjeljenja, što predstavlja trenutnu slabost, ali ne i konačno odustajanje.

5. Odupiranje diktatu skupine

Nikolaj Irtenjev će postupno postajati svjestan nepravедnosti društvenog sustava u kojemu je prisutan naglašeni antagonizam između ugnjetača i ugnjetavanih. Ponesen utopističkim pretpostavkama, praktičkim (idealističkim) pristupom stvarnosti zamišlja budućnost, koju će on kreirati i u kojoj će kmetovi, lišeni prava čovjeka i građanina, dobiti položaj primjeren svakom ljudskom biću, što koincidira s poimanjem svetoga Pavla u *Poslanici Galaćanima*: „Nema tu više ni Židova ni Grka, nema više ni roba ni slobodnjaka, nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi samo jedan u Kristu“ (1976: 1098). Prirodna su prava, kao npr. pravo na život, na slobodu i dostojanstvo neotuđiva, urođena i nezastariva, s obzirom da, kako piše Sartre u *Bitku i ništa*, sloboda prethodi ljudskoj egzistenciji, odnosno svako je ljudsko biće esencijalno određeno slobodom, dakle

„osuđeno na slobodu“ (Sartre 1984: 147). Nikolaj, odrasli četrnaestogodišnji dječak, izgrađuje stavove i stvara zaključke suprotne idejno-ideološkim orijentacijama povlaštenoga sloja kojemu pripada. Postupnim razvitkom super-ega (nad-ja) individualna etička stajališta potiskuju heteronomne, dogmatske etičke kodekse aristokratskoga svijeta, odnosno „etički solipsizam“ nastao kao posljedica zatvorene strukture klasne svijesti. Bez obzira na zablude on će se nastaviti moralno usavršavati svjesnim suprotstavljanjem regulativi i interesima moćnih, što predstavlja začetak individualnog, slobodnog izbora vrijednosnih opredjeljenja i izdvajanje iz „nereflektirane cjeline samonikle običajnosne zajednice“ (Kangrga 2004: 84). U graničnoj situaciji, kojom Jaspers iskazuje očaj i trpljenje „zbog vječite nedovršenosti“, Irtenjevljev bolni neuspjeh na sveučilištu izaziva katarzu koja pokreće oslobađanje od egoizma, subjektivizma i socijalnog determinizma, kao i približavanje istinskom etičko-moralnom idealu prihvatljivom svim ljudima (Jaspers 1973: 67). Samospoznaja, koja bi trebala dovesti do samoostvarenja, svojstvena Nikolaju Irtenjevu, anticipativna je u odnosu na Konstantina Levina i Dmitrija Nehljudova. Levinova refleksivnost, zamjena Schopenhauerove kategorije volje kategorijama dobra i ljubavi, upućuju ga na human odnos prema seljacima i pomaže mu pri ostvarenju unutarnje harmonije. Dmitrije Nehljudov, u stanju dokone ugode, suočen sa žrtvom svojih mladalačkih strasti, odlučuje okajati grijeh, žrtvovati se za drugoga, odbaciti ispraznost dotadašnjega življenja.

Duhovno-moralne transformacije likova u romanima *Ana Karenjina* i *Uskrsnuće* usporedivi su s Tolstojevim preobražajima. Tolstojevo prvo veće djelo *Djetinjstvo, Dječastvo i Mladost* nastalo je u prvoj fazi njegova stvaralaštva, dakle u vrijeme kada on započinje obračun s „vlastitim demonima“, ali i s kritikom društvenih odnosa i institucionalnog kršćanstva smatrajući da crkva ne slijedi Isusov nauk ni modalitete ispovijedanja vjere svojstvene ranom kršćanstvu. Idealizam njegovog „platonovskoga kršćanstva“ i etičke teorije koje je zastupao više pripadaju metafizičkim sferama nego zemaljskome kaosu, što pokazuje da je filozofijska disciplina etika otvorena i protočna, a ne zatvorena i petrificirana. Stoga se u kontekstu zapadne filozofije ne mogu strogo odvajati filozofsko-povijesna razdoblja s obzirom da ona nastaju, kao nastavak ili antiteza, na temeljima prethodnih. Prema uvodnoj elaboraciji (uvažavajući razlike) ne postoje nepomirljive kontradikcije između helenske i kršćanske etike – augustinovske i tomističke. Grčka filozofija je ishodište i vrhunac zapadne filozofske misli, pa ni mi današnji, kao ni pisac-filozof Tolstoj, ne možemo misliti kao Aristotel i Toma Akvinski, ali ni bez njih.

Literatura

- Aristotel, 1988. *Nikomahova etika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Bahtin, Mihail. 1967. *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Nolit.
- Biblija: Stari i novi zavjet*. 1976. [ur. Duda, Bonaventura; Kaštelan, Jure]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Biti, Vladimir. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Fromm, Erich. 1989. *Autoritet i porodica*. Zagreb: Naprijed.
- Grlić, Danko. 1983. *Estetika*. Zagreb: Naprijed.
- Jaspers, Karl. 1973. *Filozofija egzistencije. Uvod u filozofiju*. Beograd: Prosveta.
- Kangrga, Milan, 2004. *Etika*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Peleš, Gajo. 1989. *Tumačenje romana*. Zagreb: ArTresor naklada.
- Sartre, Jean- Paul. 1984. *Bitak i ništa (I), (II)*. Beograd: Nolit.
- Šklovski, Viktor. 1985. *Energija zablude*. Beograd: Izdavačka organizacija Prosveta.
- Tolstoj, Lav. 1982. *Djetinjstvo, Dječastvo, Mladost*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tolstoj, Lav. 1984. *Ana Karenjina*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tolstoj, Lav. 2008. *Uskrsnuće*. Zagreb: Biblioteka Jutarnjega lista.
- Uspenski, Boris. 1979. *Poetika kompozicije. Poetika ikone*. Beograd: Nolit.

The Early Destruction of „Ethical Solipsism“

In the introductory part of the paper, basic ethical categories are explained, with special reference to Aristotle's "Nicomachean Ethics". With short elaboration of Thomas' Aristotelianism and a comparison of the catalogs of Hellenic and Christianity virtues indicates that Hellenic ethical categories, not as a norm but as a model, are not necessarily opposed to Christianity. Aristotle believes that the good and the evil are immanent in the potentiality of the individual. In Tolstoy's novelesque trilogy "Childhood, Boyhood, Youth" the "ethical solipsism" of the narrator – Nikolai Irtenyev is a consequence of the closedness and isolation of the ruling Russian aristocracy. Nicholas's moral-ethical transformations are caused by the knowledge and evaluation of particular components of the social universe. At the transition from his childhood to boyhood, Irtenyev transcends the closed structure of class consciousness by suppressing "ethical solipsism", insisting on having respect for the man regardless of social position. Nikolai's utopian ideas about establishing harmony between people are a paradigm in relation to the characters of Konstantin Levin ("Anna Karenina") and Dmitry Nekhlyudov ("Resurrection").

Keywords: Tolstoy, ethics, morality, humanity, hypocrisy